
HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijk Zuid-Limburg

Overzicht van ruim 150 jaar onderzoek naar de oorsprong en betekenis van de Landgraaf

De schrijver van dit overzicht heeft niet de pretentie nieuwe inzichten over de Landgraaf naar voren te brengen, maar geeft slechts de tot nu toe gepubliceerde theorieën weer, om daarmee de weg te banen voor een nieuw onderzoek over dit interessante onderwerp.

De redactie

Het tracé en de vorm van de Landgraaf

De Landgraaf is een bijzonder element in het landschap van de noord-oosthoek van Zuid-Limburg dat veel aandacht heeft getrokken vanwege de vraag wat er de oorsprong van is. Gelet op de uitgestrektheid van de Landgraaf is het moeilijk voorstelbaar dat deze met de schop is gegraven zonder gebruik van mechanische hulpmiddelen. Toch is dat het meest waarschijnlijk.

De Landgraaf is als een droge greppel met een wal aan weerskanten nog te traceren in het landschap vanaf de Duits-Nederlandse grens bij Schinveld. Via de Kem en de straat, die Boebegraaf heet, loopt het tracé aan de oostzijde langs de Bouwbergstraat tot aan de Kloosterlaan, kruist de Bouwbergstraat en gaat verder over het terrein van het campingmotel "De Brenkberg". Daar is de Landgraaf duidelijk in het landschap waar te nemen. Hij loopt verder in de richting van de wijk Oeloven in Brunssum. Vandaar vervolgt de Landgraaf zijn weg evenwijdig aan de Heidestraat door het Schutterspark, langs het "Schuttershuuske", waar hij goed te zien is, en gaat verder over het voormalige mijnterrein waar hij thans verdwenen is, in de richting van de Zeekoelen en komt vlak langs de kinderboerderij van het Bezoekerscentrum Schrieversheide. Hier is een bord geplaatst met de aanduiding "De Landgraaf". Circa 100 meter oostelijk van de kop van de Heksenberg is de Landgraaf weer goed zichtbaar, speciaal in het bosje noordwestelijk van de Heidehof. Vanaf de viersprong, die wordt gevormd door de Grote Heiweg en de Heihoven, wordt de gracht tussen beide wallen als weg gebruikt. Na circa 600 meter buigt de Landgraaf van zuidoostelijke richting af in oostelijke richting over de Lichtenberg, nu een mooi wandelpad, waar een drietal borden aan de Landgraaf herinneren. Bij het

zogenaamde Galgenboompje gaat hij verder in noordoostelijke richting. Hier valt hij samen met de vroegere grens tussen de gemeenten Schaesberg en Nieuwenhagen, een straat die Oude Landgraaf heet. Verder loopt hij vermoedelijk via de Gravenweg naar Abdissenbosch tot de manege Heihof. Hier bereikt de Landgraaf de Duitse grens en gaat in vrijwel noordelijke richting verder met een buiging naar Hohenbusch, tot aan de beek. Het zichtbare deel op Duits gebied wordt Alleegraaf genoemd en is anders van vorm. Deze graaf behoort thans voor het grootste gedeelte tot een militair vliegveld. Westelijk van Gillrath, op 200 meter afstand van de beek, is de Alleegraaf nog te zien.

De Landgraaf en de Alleegraaf hebben samen een lengte van 27 kilometer en zijn met enkele onderbrekingen - veelal te wijten aan ontginnings- en bouwactiviteiten in deze eeuw - in het landschap herkenbaar. Volgens een globale berekening zou er circa 300.000 m³ grond zijn verplaatst voor de aanleg ervan. Omsloten wordt een gebied van circa 42 km², dat aan de noordzijde niet door een landgraaf, maar door de Roter Bach, een Duitse zijtak van de Rode Beek wordt afgesloten. Het ingesloten gebied bevat zandgronden, die veelal voor akkerbouw minder geschikt zijn. Het is ook nu nog steeds voor een groot deel heide- en bosgebied. De bodem van het gebied er om heen bestaat uit vruchtbare lössgrond. De kaart bij dit artikel geeft slechts een schetsmatig overzicht van het verloop.

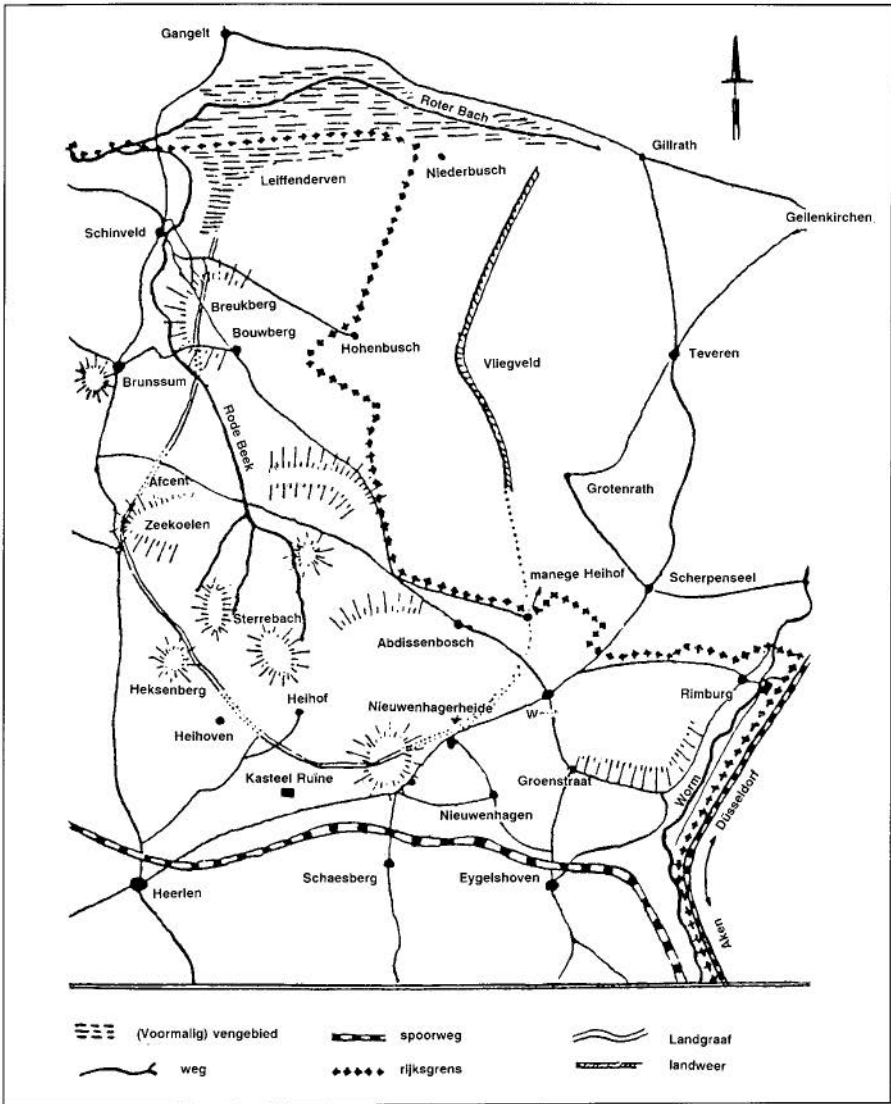
Tussen de Landgraaf op Nederlands en de Alleegraaf op Duits gebied bestaat een opvallend verschil in vorm: op Nederlands gebied is het een droge gracht met aan weerszijden een wal, met een totale breedte van 20 à 22 m, terwijl het gedeelte op Duits gebied een wal is met een breedte van 9 meter met aan weerskanten een droge gracht. Men kan zich voorstellen dat op de wallen struikgewas groeide.

Langs het parcours zijn enkele punten, die onze aandacht vragen, zoals de Vossenbergring in Schinveld, westelijk buiten de Landgraaf gelegen tegenover de Breukberg, en de binnen de Landgraaf gelegen Oeverberg, alsook de Heksenbergring (buiten de Landgraaf) en de Lichtenbergring (ten dele binnen de Landgraaf). Hiervan moet worden nagegaan of zij van belang zijn met betrekking tot de Landgraaf.

Van Duitse zijde is vooral gelet op de Alleegraaf. De onderzoekers aan Nederlandse zijde beschouwden meestal het geheel als een ring. Het is echter zeer de vraag of de Landgraaf en Alleegraaf als één geheel dienen te worden aangemerkt.

Waarom diende de Landgraaf en wanneer is hij ontstaan?

Opvallend is dat in de eerste publikaties verondersteld wordt dat de Landgraaf dateert uit een verre prehistorische tijd, terwijl men later steeds meer is gaan aannemen dat hij weliswaar zeer oud is en tot in de Middeleeuwen aanwijsbare functies heeft vervuld. Het antwoord van de diverse auteurs op de vraag, waartoe de Landgraaf heeft gediend, hangt sterk samen met de tijd waarin zij denken dat de Landgraaf is aangelegd.

Op bovenstaande kaart is het tracé van de Landgraaf en de Allegraaf of Landweer goed te zien.

In de prehistorie

Op de eerste plaats is er de publikatie in de Aachener Stadtzeitung van 8 juli 1840, mogelijk van Christiaan Quix, waarin wordt verondersteld dat de Landgraaf een diepe loopgraaf is bij een complex grafheuvels uit de prehistorische tijd ten westen van Nieuwenhagerheide. Overigens heeft deze schrijver slechts een klein deel van de Landgraaf voor ogen.

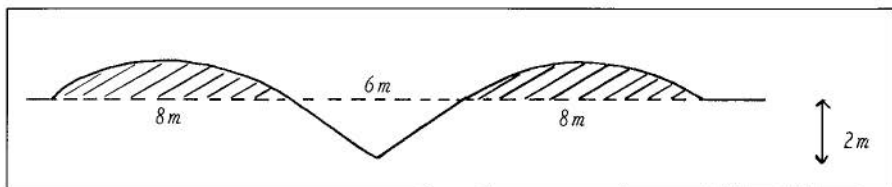
Mr H. Hardenberg dacht in 1946 aan een voorhistorische burcht en vergeleek deze met: de Huneschans aan het Uddelermeer, de Kopsche heuvel bij Nijmegen die ook wel de Batavenburcht wordt genoemd, de voorhistorische burcht op het plateau te Stein (dubbele ringwal als omheining van een bandkeramische nederzetting), prehistorische versterkingen in Drente, de neolitische burcht te Caberg/Maastricht en de wallen bij de Hermanushoeve te Grubbenvorst.¹ Uit hernieuwd onderzoek van de diverse objecten, waarmee Hardenberg de Landgraaf vergeleek, is intussen duidelijk dat die uit zeer uiteenlopende tijdperken dateren. Al deze omwallingen hebben bovendien een veel kleinere omvang dan de Landgraaf.

Daarop sloot in 1952 F.X. Schobben aan, die dacht aan een beveiligende Germaanse wal, mogelijk van nog oudere oorsprong wegens de oudheidkundige vondsten in de omgeving.²

In de loop van de laatste jaren is er grote vooruitgang geboekt in de archeologie, waardoor er met name veel nauwkeuriger gedateerd kan worden. Voor de verschillende vondsten uit de prehistorie in de naaste omgeving van de Landgraaf dient onderscheid gemaakt te worden tussen vondsten uit het stenen tijdperk, de bronstijd en de ijzertijd.

Uit het stenen tijdperk, ouder dan 4000 vóór Christus, dateren verschillende vondsten in de omgeving van de Landgraaf, zoals onder andere een nucleus of vuursteen kern van uitheemse izabelkleurige vuursteen tussen Waubach en Rimburg, zonebekers en overblijfselen van een vuursteenwerkplaats, een neolitische vuistbijl te Waubach³, klokbekerscherfjes en vuursteenfragmenten in de heide bij Waubach⁴ en een Harpstadt-urn.⁵ De ronde grafheuvels met ringgreppel, met een diameter van zes à zeven meter en de rechthoekige graven, beide met crematieresten zijn vermoedelijk uit de tijd van circa 3000-2000 voor onze jaartelling.⁶

De bronstijd, in onze streken de tijd tussen 1500 en 500 vóór Christus, leverde urnen op van het Hallstatt-type bij vondsten te Nieuwenhagen⁷ en in de omgeving van de Heksenberg⁸ en Keltische urnen bij de Heksenberg en op de Douvenberg.⁹ Dat de Landgraaf zou zijn aangelegd door Kelten of Eburonen, is niet aannemelijk te maken door vergelijking met de Keltische Hunnenring op de Dolberg bij Otzenhausen (een maquette ervan is in het Landesmuseum te Trier), omdat hij daarmee generlei overeenkomst vertoont. De Hunnenring bestaat namelijk uit een muur van gestapelde brokken natuursteen, aan de binnenzijde verstevigd met palen.

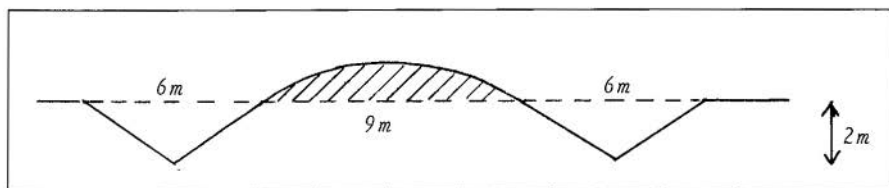
Schematische voorstelling van de doorsnede van de Landgraaf.

Uit de ijzertijd vanaf circa 500 vóór Christus dateren Germaanse graven met urnen¹⁰ en La Tène-urnen¹¹ die in de omgeving van de Landgraaf zijn gevonden. De vondsten uit de prehistorie tonen duidelijk aan dat er in de drie tijdperken, die samen een periode van ruim 4000 jaar omvatten, bewoning is geweest van dit gebied, maar geven geen aanwijzing over enig verband met de aanleg van de Landgraaf.

In de Romeinse tijd

De tweede veronderstelling over de betekenis van de Landgraaf is van J.A. Ort, die in 1884 dacht dat de Landgraaf een verdedigingswal zou zijn geweest tegen de opdringende Germanen. Hij zou door inheemse bewoners gegraven zijn onder Romeins toezicht.¹² Hier kunnen we een vergelijking maken met de Romeinse spitsgrachten, die ter verdediging werden aangelegd o.a. ten noorden en ten zuiden van de Thermen in Heerlen, rond het latere Valkhof in Nijmegen, en elders.

De Romeinen beschermden hun grenzen en legerkampen met combinaties van droge grachten, aarden wallen en palissaden. Zowel voor het graven van spitsgrachten als het bewaken daarvan is de inzet van een groot aantal personen vereist. De Romeinen beschikten over de mogelijkheden een en ander te organiseren. Gaius Julius Caesar vermeldt de constructie van een gracht op drie plaatsen in zijn "De bello Gallico": een eerste aan het meer van Genève, nabij de rivier de Rhône, waar hij een legioen - dus 4000 à 6000 soldaten - een spitsgracht liet graven en een dam aanleggen van 19 mijl lang en 16 voet hoog. Dit komt bij benadering neer op een grondverplaatsing van 420.000 m³; een tweede rond een legerkamp aan de rivier de Aisne, tussen Reims en Laon en wel een spitsgracht van 18 voet breed en een wal van 12 voet hoog; en tenslotte een derde, een dubbele gracht rond een legerkamp bij de Seine van elk 15 voet breed met een wal van twaalf voet hoog.¹³ Er is in de heide bij Heerlen een gebroken kruik gevonden met 28 Romeinse munten uit de periode van 375 tot 433 na Christus.¹⁴ De Landgraaf vertoont inderdaad enige overeenkomst met dergelijke versterkingen, die de Romeinen hebben aangelegd, maar daarmee is geenszins bewezen dat de Landgraaf uit die tijd stamt. Er zijn geen aanwijzingen dat er ter plaatse voor de Romeinen behoefte heeft bestaan aan een landgraaf van wege een legerkamp of grens.

Schematische voorstelling van de doorsnede van de Alleegraaf.

In de Middeleeuwen en latere eeuwen

De derde veronderstelling is voor het eerst in 1926 gepubliceerd door P.A. Tholen, die de Landgraaf aanzag voor een Middeleeuwse landweer.¹⁵ Een landweer in de Middeleeuwen was een verdedigingswerk in de vorm van een borstwering, waarop veelal een doornhaag was aangebracht, soms vele kilometers lang. De landweren dienden om het platteland te beschermen tegen plundertochten en brandschatting. Daar waar een weg de landweer kruiste was een slagboom. Diverse onderzoekers, die aanleg of reconstructie van de Landgraaf in de Middeleeuwen aannemen, denken verschillend over de functie ervan.

Volgens W. Engels in 1939 is op de landdag van het hertogdom Gulik, die in februari van het jaar 1596 in Hambach is gehouden, in verband met de Tachtigjarige oorlog besloten de landweren te herstellen, die in de veertiende, vijftiende en zestiende eeuw zo'n goede beveiliging waren gebleken tegen plundering en roof.¹⁶

Dr. W. Piepers beschouwde in 1952 en 1957 eveneens het gedeelte Alleegraaf op Duits gebied als van een andere aard en oorsprong dan het overige deel. De Alleegraaf zou zijn aangelegd in de Tachtigjarige oorlog na een besluit van de bovengenoemde Gulikse landdag als bescherming tegen de plunderende Spaanse en Hollandse troepen. Het zou volgens Piepers een vernieuwing zijn van een eerdere gracht met wallen.¹⁷

J.J. Jongen stelt in 1958 dat de Landgraaf wegens zijn uitgestrektheid moeilijk als een verdedigingswal kan worden beschouwd. Hij ziet de Landgraaf als een grensscheiding rond de gemene heide en vergelijkt deze met de graaf rond de Graetheide. De Landgraaf zou de begrenzing zijn van het gemeenschappelijk te gebruiken gebied en bij benadering uit de tijd tussen 800 en 1200 dateren.¹⁸

Prof. Dr. A. Schrijnemakers gaat in 1963 uit van het onderscheid tussen de Landgraaf en de Alleegraaf. Ten aanzien van de Alleegraaf is hij het eens met Piepers. Ten aanzien van de Landgraaf stelt hij echter dat deze dateert van een tijdstip na 1399, het jaar waarin hertog Philips de Stoute van Bourgondië een belasting oplegde om maatregelen te treffen die veerroof en plundering moesten voorkomen. Hij gaat uit van authentieke landweren. Hij merkt op, dat de Landgraaf en de Alleegraaf parallel lopen met de landsgrens en daaraan hun ontstaan te danken zouden hebben.¹⁹ Overigens werd volgens L. van Hommerich in diezelfde regeringsperiode van hertog Philips de Stoute ook een ander verdedigingswerk versterkt, namelijk het fort in Heerlen en wel in de jaren 1395 en 1396 en werd in 1396 onder andere Gangelt belegerd.²⁰

De bloeitijd van de middeleeuwse landweren valt in de veertiende, vijftiende en zestiende eeuw, toen ze echt dienst deden als hindernis tegen verrassende overrompelingen en een belemmering vormden voor veedieven. Er zijn aanwijzingen dat de Landgraaf heeft gediend als landweer en ook een bescherming vormde tegen veerroof. Vergelijkbare voorbeelden van landweren zijn er tussen Vlodrop en Niederkrüchten, tussen de dalen van

de Ruhr en de Niers bij Erkelenz en ten zuiden van de Meinweg bij Vlodrop; daarentegen is er bij sommige andere gemene heidegebieden niet zo'n landweer te vinden.²¹

K. Pieper stelt in 1982 dat met name de landweren in Mönchengladbach uit de Middeleeuwen dateren en dienden tot veiligstelling van territoria en van alles wat zich daarbinnen bevond. Wat betreft de doorsnee geeft hij verschillende types, een type met één tot vier greppels en een type met één tot drie wallen.²²

J. Renes komt in 1988 tot de bevinding, dat de landweren volgens de huidige inzichten dateren uit de late Middeleeuwen. Ze zijn aangelegd om een grens te markeren en om het gebied te vrijwaren van plundersaars en veedieven. Een landweer kan nooit een geregeld leger hebben tegengehouden, maar voor kleinere groepen rondtrekkende ruiters moet het een bijna onoverkomelijke hindernis zijn geweest. Als voorbeelden van plaatsen met zo'n landweer noemt hij: de streek bij Kessel (1371-1377), Stein (de wallen), de Heerlerheide, de omgeving van de stad Aken (1338), de westzijde van Sittard langs de Graetheide (tussen 1351 en 1548), de westzijde van Geleen en Beek, de streek langs de Graetheide (1507), de grens tussen Susteren en Echt, waar ooit de grens tussen Gelre en Gulik liep, en de omgeving van Wijk en Scharn bij Maastricht (tussen 1397 en 1399).²³

Door de natuur

Een heel ander idee over de oorsprong van de Landgraaf heeft A. Mulders. Hij stelde voor te onderzoeken of de Landgraaf eventueel door natuurlijke oorzaken is ontstaan. Volgens zijn waarnemingen bestaat de Landgraaf uit twee hagen met een pad ertussen. Ter plaatse van de hagen is een walletje van 50 cm zichtbaar. Zulke walletjes kunnen ontstaan zijn door humusvorming van afvallend loof. Omdat de hagen tegen een helling lagen, werd door het aflopende water een soort gracht gevormd.²⁴ Aangezien echter uit archeologisch onderzoek is gebleken dat hij als een droge greppel is gegraven, staat het vast dat de Landgraaf niet door natuurlijke oorzaken is ontstaan. Het is echter goed mogelijk dat deze de Landgraaf in de loop des tijds hebben vervormd.

Toponymie in verband met de Landgraaf

Sommige plaatselijke benamingen kunnen aanwijzingen geven, die van archeologische of historische betekenis zijn. Ze kunnen althans in sommige gevallen er op duiden dat ter plekke iets van belang is, dat nader dient te worden onderzocht. Hierbij is het risico van een onjuiste interpretatie echter groot.

Een voorbeeld van een oude uitleg is dat de Kelten de Landgraaf Coriovallum genoemd zouden hebben, met welke naam de Romeinen later Heerlen hebben aangeduid.²⁵ Er zou een boek te schrijven zijn over alle verklaringen die men van de namen Coriovallum en Heerlen gegeven heeft, maar ik geloof niet dat het verstandig zou zijn dit te doen. Het mees-

te mag gerust vergeten worden, aldus Dr P.L.M. Tummers.²⁶

Een deel van de Landgraaf in Schinveld wordt door de bevolking aangeduid als "De Kem" (Kemweg). Dit is mogelijk afgeleid van het Keltische *caminos* dat verharde weg betekent. Een ander deel noemt men daar de Boebegraaf of Boebengracht, dit deel loopt parallel aan de Bouwbergstraat (dat is een moderne, verkeerd opgevatte schrijfwijze voor Boeberg). In de volksverbeelding zijn boeben: aardmannetjes of kabouters. Binnen de Landgraaf in Brunssum ligt de Ouverberg, welke naam eveneens verwijst naar Auvermannetjes of kabouters.

De veldnaam De Paal kan behalve grenspaal ook schanspaal betekenen, gelet op de afleiding palissade. In Duitsland is Pfahl (= Pfahlgraben) de naam voor de *limes romanus*, het verdedigingswerk langs de grens van het Romeinse rijk. Geen enkel deel van de Landgraaf kent deze plaatselijke benaming.²⁷

Veeweg is de naam van enkele toevoerswegen (in Waubach en Schinveld) naar het gebied dat door de Landgraaf wordt omsloten. Deze benaming komt elders voor bij wegen die naar gemene weiden en heidegebieden leidden.

Ten aanzien van de Landgraaf levert de plaatsnaamkunde slechts concreet resultaat op in de aanduiding Landgraaf zelf, omdat uit opgravingen bleek dat dit inderdaad een gegraven gracht met ophogingen aan beide zijden is.

Archeologisch onderzoek in de Landgraaf

Archeologisch onderzoek in de Landgraaf heeft enige informatie opgeleverd over de aard van de Landgraaf en heeft ook een indicatie verschaft over de ouderdom. Bij een opgraving te Schinveld in oktober 1965 werd de Landgraaf nabij het campingmotel "De Brenkberg" doorsneden. Bij die gelegenheid werd een bodemprofiel gemaakt. De totale breedte was circa 20 meter, bij de aanleg was de walhoogte van de bodem van de gracht af circa 2,5 à 3 meter. Hier werd onder de wal aan de oostzijde een urn gevonden, die gedateerd werd Hallstatt c/d 700-500 voor Christus.²⁸

Door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek is er in de week van 12 juni 1967 opnieuw aan de Landgraaf gewerkt en is er, circa 40 meter zuidelijker dan de vorige opgraving, een doorsnede gemaakt. De Landgraaf bestaat daar eveneens uit een gracht, aan weerszijden begrensd door een wal. De gracht heeft een regelmatig V-vormige doorsnede en reikt tot 2,2 meter onder het oude oppervlak. De breedte van het oude oppervlak bedraagt 6,4 meter. De gracht is door de sterk grindhoudende bovengrond heen tot in het grindvrije zand gegraven. De wallen hebben thans een breedte van circa 6 meter en een hoogte van nagenoeg 50 centimeter boven het oude oppervlak. Het is duidelijk, dat de wallen zijn opgeworpen met grond, die uit de gracht afkomstig is: de verschillende niveaus zijn in regelmatige openvolging van het oorspronkelijke bodemprofiel ter plaatse van de gracht goed waarneembaar in het wallichaam terug te vinden.

Geen enkel spoor van een constructie op of in de wal werd waargenomen. Wallen en grachten hebben geen vondsten opgeleverd. Onder de wallen is het oude bodemprofiel bewaard gebleven. Dit wordt gevormd door een podzol met een over het algemeen dikke loodzandlaag en een zware oerbank, die onder andere tengevolge van wortelinwerking een zeer grillig verloop heeft. Onder de westelijke wal ligt over dit oppervlak nog een maximaal tien centimeter dikke laag uitgeloozd zand, waarop zich een circa zes centimeter dik humeus pakket ontwikkeld heeft. Elders onder dezelfde wal ontbrak plaatselijk het humeuze pakket. Juist hier had de oerbank een uitermate grillig verloop, hetgeen wellicht wijst op nog waarneembare ingravingen.²⁹

In een wand van een zandgroeve aan de zuidzijde van de Brunsummerheide werd de Landgraaf doorsneden en een vrij gaaf profiel opgetekend op 21 oktober 1970 door J. Gielen van de Oudheidkundige Dienst van Heerlen.³⁰ De gracht was ter plaatse circa twee meter diep en ongeveer zes meter breed. De vulling was vrij schoon en bestond uit afwisselende zones van schone en humeuze grond. Naar boven toe werd de vulling steeds vuiler. De wallichamen waren slechts rudimentair aanwezig. Aanwijzingen

In de buurt van het Schuttershuuske is de Landgraaf nog duidelijk te herkennen.

voor de ouderdom van de Landgraaf werden jammer genoeg niet gevonden.

Van belang is dat op beide plaatsen, die ruim vijf kilometer uit elkander liggen, de Landgraaf een spitsvormige gracht heeft gehad, die qua breedte en diepte vergelijkbaar is. Dit suggereert een eenheid in planning en uitvoering. Duidelijk is gebleken dat de Landgraaf gegraven is. De wallen zijn gevormd door de uit de gracht opgediepte grond.

Samenvatting

Door de vondst van de urn onder een wal van de Landgraaf is een aanleg in de prehistorische tijd, d.w.z. nog vóór de komst van de Romeinen, zeer onwaarschijnlijk geworden. Uit niets is gebleken dat de prehistorische vondsten in de omgeving in verband staan met de oorsprong van de Landgraaf. Ook voor aanleg in de Romeinse tijd zijn er geen concrete aanwijzingen. Er is nog geen antwoord op de vraag waartoe de Landgraaf heeft gediend. De Alleegraaf loopt evenwijdig aan de grens met Gulik. Dat betekent echter nog niet, dat hij diende tot veiligstelling van territoria in met name de Tachtigjarige Oorlog. Tevens is hij met de Roter Bach en de Landgraaf een begrenzing van een gemene heide. De Landgraaf en de Alleegraaf hebben kenmerken van een landweer tegen plundering, brandschatting en veeroof, maar ook dit is nog niet bewezen. De Landgraaf en de Alleegraaf met de Roter Bach omsluiten een gebied van moeras en zandgrond, waarom heen vruchtbare lössgrond gelegen is. Het geheel kan een afbakening zijn geweest van de gemene heide. Of diende een en ander misschien juist ter bescherming van het lössgebied er om heen, tegen wildschade vanuit het bos-, heide- en moerasgebied? Dergelijke afscheidingen ko-

Op het traject van de Landgraaf zijn enkele borden geplaatst ten behoeve van wandelaars. Het bord op de foto staat vlakbij het bezoekerscentrum Schrieversheide.

men elders ook voor. Indien de graaf oorspronkelijk als één geheel is aangelegd, dan dient dat te zijn geweest in een tijdperk, dat dit gebied tot één bestuursseenheid behoorde, derhalve voor de scheiding tussen Valkenburg en Heinsberg, resp. het Land van Valkenburg en het gebied van Gulik. Al met al kunnen momenteel nog geen antwoorden gegeven worden op de vragen waartoe de Landgraaf heeft gediend en wanneer hij is gegraven.

Toekomstig onderzoek van de Landgraaf

Een topografische of andere nauwkeurige kaart, waarop de Landgraaf is ingetekend aan de hand van de huidige bevindingen in het terrein, is helaas nog niet beschikbaar. Een dergelijke kaart ware te vervaardigen ten dienste van het verder onderzoek. Voor de toekomst blijven er nog veel vragen te beantwoorden.

Daarnaast is het wenselijk, een zo volledig mogelijke inventarisatie te maken van de archeologische vondsten in dit gebied, waarover intussen diverse publikaties zijn verschenen, en een overzichtskaart samen te stellen, waarop de bijzondere archeologische betekenis tot uitdrukking komt.

Waarschijnlijk waren de wallen vroeger reeds begroeid met onder andere haagbeuk (in het Limburgs dialect harrekop genoemd) en sleedoorn, analoog aan de bevindingen van K. Pieper rond Mönchengladbach. De wortelinwerking die bij de tweede opgraving te Schinveld waarneembaar was is een aanwijzing daarvoor. Uitsluitel hierover kan worden verkregen door middel van pollenanalyse van de humuslagen in de spitsgracht, die aan het licht kan brengen of stuifmeelkorrels van deze struiken en bomen veelvuldig voorkomen. De haagbeuk is overigens een biotoop voor meikevers.

De aandachtspunten zoals de hoogten nabij of op enige afstand van de Landgraaf zijn nog te onderzoeken op een eventuele relatie tot de Landgraaf. Ze kunnen dienst hebben gedaan als schans of uitzichtpunt. Elders werd de wacht bij schansen geleverd door de schutten, dat wil zeggen wachten uit de dorpen in de omgeving die daartoe verplicht waren op grond van feodale rechten, of door de schutterij. Was dat bij de Landgraaf ook zo?

In oude archieven, oorkonden en op oude kaarten zijn er mogelijk nadere aanwijzingen te vinden voor de Landgraaf als oude landweer. Speciaal ware daarbij te letten op de doorgangen, aangeduid met steeg of stegel, valderen en (slag-)boom, mogelijk nabij een kasteel of een schans. Tenslotte kan onderzoek van de landsheerlijke archieven uit de tijd van de Bourgondische hertogen een opdracht tot aanleg of reconstructie van de Landgraaf opleveren. Het ligt voor de hand, dat indien de Landgraaf een defensieve functie had, niet alleen het plaatselijk gezag daarbij betrokken was.

Clément Palmen

NOTEN

- 1 Mr. H. Hardenberg, De Landgraaf in de Heerler Heide, in: Kon. Ned. Aardr.Gen. 1946, LXVIII, 731-754.
- 2 F.X. Schobben, De Brunsummerheide, een oudheidkundig waardevol landschap in gevaar, in: LvH 1952, 1-10.
- 3 F.X. Schobben, a.w.,
4. Mr. H. Hardenberg, a.w., 745 en J. Gielen, Neolitische vuistbijl gevonden te Waubach 24.5.1969, in: LvH 1969, 66. 4 Mr. H. Hardenberg, a.w., 746-747.
- 5 F. Oellmann, Bericht über die Tätigkeit des Landesmuseums in Bonn, in: Bonner Jahrbuch 140/141,(1936), 429-498.
- 6 W. Moonen, Brunsum de Eeuwen door, Brunsum 1955, 24.
- 7 Mr. H. Hardenberg, a.w., 747.
- 8 A. Beaujean, Rondom de Heihof te Nieuwenhagen, in: LvH 1959, 55.
- 9 W. Moonen, a.w., 19.
- 10 J.H. Holwerda, Oudheidkundige kaart van Nederland, 's-Gravenhage 1924, 4-5.
- 11 W. Piepers, Die Vor- und Frühgeschichte des Kreises Heinsberg, in: Heimatkalender Geilenkirchen-Heinsberg 1957, 53.
- 12 J.A. Ort, Oude wegen en landweren in Limburg en aangrenzende gebieden, Leiden 1884.
- 13 Gaius Julius Caesar, De bello Gallico, respectievelijk Boek I, 8, Boek II, 5 en Boek VIII, 9 (Dit laatste boek is geschreven door Aulus Hirtius Pansa, die tijdens de Gallische oorlog enkele jaren in de naaste omgeving van Caesar verbleef).
- 14 A. Perreau, Lettre sur une découverte de médailles, faite à Heerlen, in: Rev.num.Belge 2 (1846), 194-195.
- 15 P.A. Tholen, Die Landwehren in der Heerlener und Teverner Heide, in: Heimatblätter. Unpolitische Unterhaltungsbeilage der Geilenkirchener Zeitung III, no.5, Geilenkirchen 1926, 33-35.
- 16 W. Engels, Die Instandsetzung und Ergänzung der Landwehren im Herzogtum Jülich zur Zeit des Spanisch-Niederländischen Krieges, in: ZGAV 1939, 189-199.
- 17 Dr. W. Piepers, Die Vor- und Frühgeschichte des Selfkantkreises Heinsberg-Geilenkirchen. diss. Bonn 1952.
- 18 J.J. Jongen, Waartoe diende de Landgraaf?, in: LvH 1958, 101-103.
- 19 Prof. Dr. M.J.H.A. Schrijnemakers, De voor- en vroeggeschiedenis van Munstergeleen, in: Munstergeleen, een monografie van een Limburgse gemeente. Munstergeleen 1963, 13-26.
- 20 L. van Hommerich, Modernisering van het fort in Heerlen door de Bourgondiërs, in: LvH 1966, 56 e.v..
- 21 Dr. W. Krings, Wertung und Umwertung von Allmenden im RheinMaas-Gebiet vom Spätmittelalter bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts, Assen 1977 MM20.
- 22 K. Pieper, Landwehren im Raume Mönchengladbach. Ursprung, Bedeutung und Bestand, in: Rheydter Jahrbuch 14, 1982, 99-139.
- 23 J. Renes, De geschiedenis van het Zuidlimburgse cultuurlandschap Assen/Maastricht 1988, 118-120 (MM groot formaat).
- 24 A. Mulders, De Landgraaf, in: LvH 1962, 71-72.
- 25 Mr. H. Hardenberg, De Romeinse tijd, in: Limburgs Verleden, deel I, met name pag. 137.
- 26 Dr. P. Tummers, Wat is er over gebleven van de taal der Romeinen?, in: LvH 1964, 127.
- 27 Drs. P.L.M. Tummers, De veldnaam De Paal, in: LvH 1960, 91-92.
- 28 J.Th. Daemen, De Boebegraaf te Schinveld, voorlopig verslag, in: Jaaroverzicht Archeologische Werkgemeenschap Limburg 1965, 28-35.
- 29 In Archeologisch nieuws 1967, pag. 120-121.
- 30 In Jaarverslag R.O.B. 1970, 77. Datering waarschijnlijk middeleeuws. Ook in: PSHAL 1971-1972, 65-66, met bodemprofiel.

Nieuw jasje voor Mijschacht Nulland

Het is het laatste overblijfsel van de Domaniale Mijn en een van de laatste zichtbare herinneringen aan de tijd dat de mijnen in Limburg volop in bedrijf waren: de Mijschacht Nulland in Kerkrade. Op zeer korte termijn zal begonnen worden met herstelwerkzaamheden aan de in 1907 gebouwde schacht. Het gebouw onderging in 1979 al een grondige restauratie, maar nu gaat het volgens J.G. Roukens, hoofd van de afdeling Bouwtechniek en Installaties van de dienst Gemeentewerken van Kerkrade, om een forse “technische ingreep”.

De schacht, die in het begin van de jaren zeventig op de Monumentenlijst werd geplaatst, heeft op sommige plaatsen een vrij ernstig vochtprobleem. Dat komt doordat bij de bouw beton van niet al te beste kwaliteit is gebruikt. Daardoor zitten er nu haarscheurtjes in de halve tot anderhalve dikke muren. De isolatie in de schacht is gebrekkig. Spouwmuren ontbreken. Door de vochtoverlast wordt ook de binnenafwerking van het mijnmonument aangetast en ontstaat er sneller roest op de in de schacht aanwezige oude mijnmaterialen. Groot onderhoud aan de Mijschacht Nulland moet dit proces een halt toeroepen.

*De mijnschacht Nulland in Kerkrade op 23 juli 1973.
Foto: 3Poot/Dries Linssen.*

Daartoe krijgt de schacht, die sinds juni 1986 als woon- en werkruimte voor het kunstenaarschtpaar Thalen dient, een “nieuwe jas”. Het gehele buitenwerk wordt vernieuwd. De huidige pleisterlaag wordt vervangen. Eerst wordt dan een acht centimeter dikke laag van polystyreenschuim aangebracht. Die heeft een isolerende functie, maar dient tevens als drager van de nieuwe pleisterlaag. Dat pleisterwerk is weer opgebouwd uit drie lagen. In een ervan zit, ter versteviging, een wapeningsgaas. Aan het uiterlijk van de mijnschacht verandert er overigens niets.

Als het buitenwerk van de schacht eenmaal is vernieuwd en ook enkele aanvullende technische maatregelen zijn getroffen, moet het met de vocht-overlast in het mijnmonument zijn gedaan en wordt de levensduur van de schacht met een groot aantal jaren verlengd. Hieraan hangt dan wel een prijskaartje van 800.000 gulden. Een bedrag van bijna 190.000 gulden komt van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. De NV Mega Limburg subsidieert de opknapbeurt met 100.000 gulden, omdat een forse energiebesparing wordt verwacht. Het resterende bedrag komt van de gemeente Kerkrade: vier ton uit het fonds stads- en dorpsvernieuwing, de rest uit andere potjes. De werkzaamheden zullen ongeveer een half jaar in beslag nemen.

Th. Sniekers

Een in Heerlen geïmporteerd lied

Enkele maanden geleden luisterde ik naar het programma “Onder de Groene Linde”. Dit is een NOS-programma dat elke zaterdagochtend wordt uitgezonden op radio 5. Het is een programma over oude volksliederen. Het lied dat in dit artikel alle aandacht krijgt, werd gezongen door een inwonster van Heerlen, een zekere mevrouw De Vries. Men is dan al gauw geneigd aan te nemen, dat het lied ook uit deze streek stamt. Maar uit het programma bleek welke omzwervingen zo’n lied kan maken.

Het is algemeen bekend, dat ten gevolge van het in exploitatie nemen van de kolenmijnen talloze buitenlanders en ‘Hollanders’ naar Zuid-Limburg zijn gekomen om te werken. Zo kwamen ook tijdens de eerste wereldoorlog veel mensen die al eerder vanuit Oost-Europa of het noorden van ons land omwille van hun werk naar Duitsland waren getrokken, via die omweg, naar Heerlen en omstreken.

De gevolgen van deze trek en de invloed van deze vreemdelingen op de ‘oude’ bevolking is nog onvoldoende beschreven. Soms zijn er pogingen gedaan om de juiste oorspronkelijke herkomst te achterhalen, maar voor velen van de nieuwkomers begint de familiegeschiedenis pas in het nieuwe vaderland. Hieronder staat de tekst van het bovengenoemde lied, waarbij vooraf opgemerkt dient te worden, dat er wel wat onvolkomenheden en merkwaardigheden in zitten, die ik hierna zal bespreken.

1 *Daar was een meisje, die was zwaar belaân,
die met haar ezel naar de markt zou gaan;
maar grote tijd, wat vond zij op haar wegen;
een valse grenadier die kwam haar tegen.*

5 *Zij heeft van hem gepakt haar eigen sabel af;
zij heeft ermee gekapt zijn hoofd en schouders af;
zij is terstond op haren ezel gestegen
en is gegaan langs bossen en langs wegen,*

*totdat zij kwam bij de Hollandse commandant
met de blanke sabel in haar rechterhand.
10 “Mijnheer de commandant, hier hebt gij deze sabel
van een grenadier, die lijdt aan miserabel.*

*Ik heb van hem gepakt zijn eigen sabel af;
ik heb ermee gekapt zijn hoofd en schouders af.”*
15 *Het souvenier dat werd hem voorgelezen;
zij kreeg pardon, pardon voor heel haar leven
en daarbij een kruis van goud en diamant
al voor het strijden voor haar vaderland.*

Er was een meisje die was zwaar belaân.

*Genoteerd door Jan Willem van der Kamp
Nieuwerkerk aan den IJssel
2-2-1992*

Uit de beginregels die handelen over het naar de markt gaan met een beladen ezel kan men afleiden, dat het lied niet van vandaag of gisteren is. Ook kan men uit de samenhang opmaken, dat er kennelijk sprake is van “strijd voor het vaderland”, waarbij grenadiers en een “Hollandse commandant” zijn betrokken.

Helaas is niet na te gaan, welke strijd het hier betrof, vooral omdat - zoals we nog zullen zien - liederen wel eens werden “aangepast” aan tijd, plaats en andere omstandigheden.

Mondeling en ook schriftelijk overgeleverde liederen vindt men later gewijzigd, incompleet of aangevuld, aangepast en soms zelfs verbasterd en in onbegrijpelijke vorm terug:

“salveren” (regel 6) is duidelijk een verschrijving van salueren,

“die lijdt aan miserabel” (regel 16) is een samensmelting van enkele begrippen,

“het souvenir” (regel 19) is een vergissing.

Dit alles is wel begrijpelijk, als we de geschiedenis van het lied kennen.

Want wat is het geval? De vader van de Heerlense zangeres (en hier maak ik dankbaar gebruik van het radiocommentaar) was vanuit Drente in Wanne-Eickel in Duitsland terechtgekomen en vandaar samen met Groningers en Brabanders naar Zuid-Limburg gegaan. Zij vormden daar en hier met zijn allen een hechte groep, woonden bij elkaar en zongen samen liederen, wat tot gevolg had dat ze deze ook van elkaar leerden. Het

bovenstaande lied zou volgens de zangeres afkomstig zijn van een man uit Noord-Brabant, wellicht Oosterhout, een zekere Akkermans. Dit nu is des te opmerkelijker, omdat het lied ook in Drente voorkomt blijkens aantekeningen van verzamelaars van volksliederen en men, gezien de herkomst van de ouders van de zangeres logischerwijs zou kunnen concluderen, dat het van daar geïmporteerd was door die ouders.

In de wetenschap, dat het uit Noord-Brabant is overgebracht, kan men nu aannemen dat het pas in Drente kwam via uit Zuid-Limburg naar hun geboortestreek teruggekeerde familieleden van de zangeres.

In West-Brabant en op Zuid-Beveland komt het lied op diverse plaatsen voor, maar ook daar is het niet ontstaan zoals uit onderzoek is gebleken. Daarvoor moeten we naar West-Vlaanderen, van waaruit het met seizoenarbeiders uit de landbouw is meegegaan naar ons land.

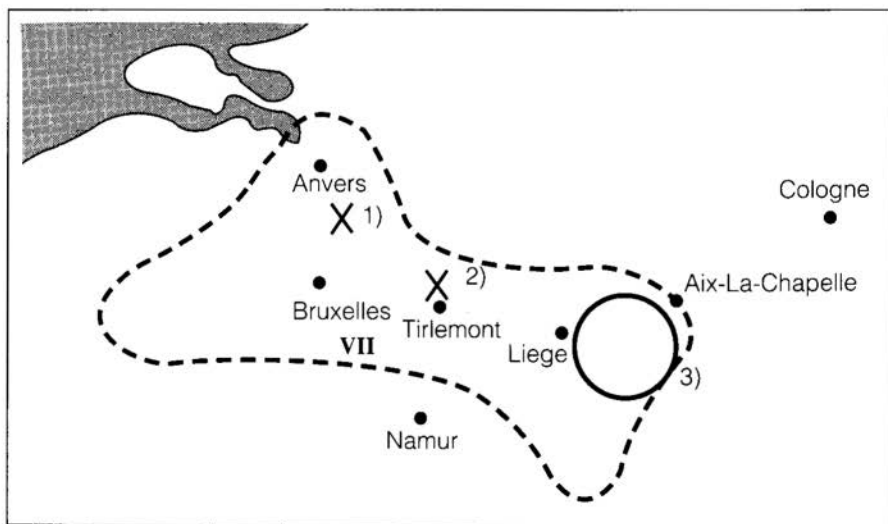
Terloops zij hier vermeld dat er ook vaak een sprekende gelijkens bestaat tussen liederen in Noord-Limburg en West-Vlaanderen, zulks als gevolg van onderlinge contacten die in verband staan met de levendige schapenhandel in de vorige eeuw vanuit Venray, door de zogenoemde schaapscompagnieën. Enig verband met het hier besproken lied is er overigens niet.

In West-Vlaanderen werd het lied opgetekend in de plaats Handzame. In die versie vindt men opmerkelijke bijzonderheden; het meisje is een groentekoopvrouw (zoals ook in de Westbrabantse en Zuidbevelandse tekst), die in het eerste geval naar Poperinge (bij de Franse grens) trekt en de soldaat wil haar blijkens de tekst onteren. Dit verklaart dan haar optreden, waarbij zij de sabel van de grenadier afneemt. In de Zuidbevelandse tekst is er geen sprake van een "valse" maar van een "Vlaamse" grenadier en in de Noordbrabantse en Drentse van een "Franse". Soms is het ook een "Spaanse". Men ziet dat zoiets, zeker als er klankverwantschap bestaat, gemakkelijk wordt aangepast. De Heerlense zangeres zal er "valse" van gemaakt hebben, omdat ze het woord niet goed verstaan had. Hetzelfde zal het geval geweest zijn met het woord "souvenir", dat in de Drentse tekst veel toepasselijker "dossier" luidt. De beloning: "een kruis van goud en diamant" is hetzelfde als in Noord-Brabant, maar in Zeeland is dit een "ketting van goud en diamant", in Drente "een gouden kroon" en in Zuid-Beveland "een Franse kroon én een ketting van goud en diamant". In West-Brabant wordt er nog aan toegevoegd: "om er mee te prijken door ons Nederland".

Uit het voorgaande moge blijken, welke weg een lied in de loop des tijds kan gaan, hoe moeilijk het is vast te stellen of het uit een bepaalde streek afkomstig is en hoe belangrijk het kan zijn uitingen van volkscultuur zo ruim mogelijk te onderzoeken. Mocht een van de lezers/lezeressen over de tekst van oude liederen of gedeelten daarvan beschikken, dan houdt schrijver dezes zich gaarne aanbevolen. Reacties kunt u sturen naar de redactie.

Ook driehonderd jaar geleden beefde de aarde in Zuid-Limburg

Limburgse kronieken maken regelmatig melding van aardbevingen. Bij het doorbladeren van de oude jaargangen van de Maasgouw bleek me dat met name Maastrichtse kronieken er zo'n 58 noemen.¹ Het is natuurlijk niet zeker dat het epicentrum van de waargenomen beving steeds in Limburg gelegen heeft. In ieder geval zijn ze hier gevoeld. De vermelding in de kronieken gaat vaak gepaard met een korte opsomming van schade, waaruit de kracht van de aardbeving kan worden afgeleid. Medewerker van de afdeling Geofysisch Onderzoek, later afd. Seismologie van het K.N.M.I. in de Bilt, drs. G. Houtgast, inventariseerde de in bronnen vermelde waarnemingen van aardbevingen in Nederland en aardbevingen die in Nederland gevoeld zijn. Het K.N.M.I. doet eerst sinds 1904 seismische waarnemingen, zodat Houtgast voor zijn onderzoek was aangewezen op vermeldingen in binnen- en buitenlandse bronnen. Zijn in 1991 gepubliceerde onderzoek leverde in totaal 126 vermeldingen op van aardbevingen die voor 1904 hebben plaatsgevonden. Hiervan zijn er 78 in Limburgse literatuur en kronieken vermeld en van 28 bevingen lag volgens Houtgast het epicentrum in Limburg. Bij de inventarisatie is geen archiefonderzoek gedaan. Dat zou het onderzoek ook te veel gestagneerd hebben. Eén ding

Op het kaartje is het gebied aangegeven waar de aarbeving van 18 september 1692 een intensiteit had van meer dan 7 op de schaal van Richter. Bron Drs. G. Houtgast, catalogus van aarbevingen in Nederland, een uitgave van het KNMI in De Bilt. Het kaartje is getekend door J. Vogt in 1985.

is zeker: uitgebreid archiefonderzoek zal nog menige registratie aan het licht brengen.²

De aardbeving in Roermond en omstreken, eerder dit jaar, herinnerde me aan een onderzoek naar de waarnemingen van een aardbeving die driehonderd jaar geleden ook in Zuid-Limburg de nodige opschudding veroorzaakte. Aanleiding voor het onderzoek was een bodemvondst bij een in 1985 gehouden opgraving door de Archeologische Vereniging Breda.³ In een afvalput achter het huis "Het wapen van Schotland" aan de Molenstraat in Breda, dat tot 1693 door de tabakverkoper Andries de Keyser werd bewoond en daarna door majoor Robbert Hammelton, werden scherven van drie tekstborden gevonden met een opmerkelijke tekst. Op een andere plaats, net buiten de middeleeuwse stadskern van Breda werd drie jaar later een soortgelijk bord gevonden met een iets afwijkende tekst. De drie borden vermelden: "1692 den 18 september wasser aertbeving overal". Het andere bord vermeldt: "1692 den 18 september wasser een aerdbevingh". De tekst op de borden herinnert aan dezelfde gebeurtenis die Constantijn Huygens jr, de secretaris van koning-stadhouder Willem III, tijdens een van de militaire campagnes in de Zuidelijke Nederlanden opschreef in zijn dagboek: "18 september - 's Middags omtrent half dryen aen tafel sittende, en het dessert opkomende, quam daer een aertbevinghe, schuddende onze tafel heen ende weder. Ick meende dat het kwam van een peerd of zoiets, dat in de touwen verwart, maer siende een glas, oock schudde en wat wijn uitstortten, kreegh andere opinie en meteenen elck roepende 'Een aertbevinghe, een aertbevinghe' liepen alle wyt den tent naer 't huys van de Coningh. Half wegen sagh anderen de kock Ulrich, die riep 'Il y a une alarme au quartier de Roy' ende daerop hoorden wij dat de trommel begon alarm te slaen. De aerdbevingh was doen al over, hebbende niet boven een minute of twee geduert. De Coningh op 't geschreeuw van 'Sauve le Roy' was in de drang van de luyden, die wyt wilden

In 1988 werd dit bord aan de Haagdijk in Breda opgegraven. De tekst op het bord luidt '1692 den 18 september wasser een aerdbevingh'. Foto Bea Hoeks.

gevallen ende Montpouillon was sijn scheen opgehaelt. Borselen, 's avonts van Gendt komende, seyde dat sij daer vrij sterck geweest was, ende de straten overal van gebroken schoorstenen en gevels vol lagen. Oude luyden hieromtrent wisten te zeggen, dat omtrent 50 jaren geleden hieromtrent der noch eene diergelijke geweest was.⁴ De vinders van de scherven waren natuurlijk benieuwd naar de juiste toedracht en het epicentrum van de aardbeving. Het K.N.M.I. en diverse archieven en bibliotheken werden aangeschreven. Van alle zijden kwam informatie binnen. Het bleek dat het epicentrum van de aardbeving, die tussen twee en half drie in de namiddag plaatsvond, waarschijnlijk ergens tussen Aken en Luik gelegen moet hebben. Mogelijk moet echter aan een breder gebied worden gedacht, wanneer de schade die volgens de bewaard gebleven getuigenissen op diverse plaatsen werd aangericht, met elkaar wordt vergeleken. De schade tussen Antwerpen en Brussel en in Tienen (B) is volgens overlevering even groot geweest als in het gebied tussen Aken en Luik.⁵ Ze had een kracht tussen de zes en zeven op de schaal van Richter, vergelijkbaar dus met de aardbeving van dit jaar in Roermond. De aardbeving was volgens de London Gazette van eind september 1692 in Londen, Parijs en Normandië goed te voelen geweest. Ook de Amsterdamsche Courant van 20 september 1692 vermeldt dat de beving schade heeft veroorzaakt in Amsterdam, Den Haag en Antwerpen. Ook in Heidelberg en Erfurt is de beving duidelijk waargenomen.⁶

Decima octava Septembris fuit vehementissimus terrae motus, quod pluribus in locis castella et domus subversa sunt, fontes exaruerunt, prata in paludes versa sunt. Ecclesia monasterii tam valide concussa fuit, ut fastigium frontispicii pasculum respicientis deuderit, et fornices contenti fissuras receperint.

Het gedeelte uit het vervolg op de *Annales Rodenses* dat handelt over de aardbeving van 1692.

De aardbeving is in diverse Limburgse kronieken geregistreerd. De kroniek van Maastricht vermeldt op pagina 271: "Den 18. 7bris is eene groote aertbevinge geweest".⁷ Pastoor J. Damen van Sevenum getuigt in het parochieregister dat er op het feest van St. Thomas a Villa Nova een geweldige aardbeving was, zodat de huizen schudden.⁸ Ook in de kroniek van Boxmeer wordt de beving kort genoemd.⁹

Het meest uitgebreide schadebericht vinden we echter in het vervolg op de *Annales Rodenses* in het jaar 1692: "Decima octava septembris fuit vehementissimus terrae motus, quo pluribus in locis castella et domus subversae sunt, fontes exaruerunt, prata in paludes versa sunt. Ecclesia monasterii tam valide concussa fuit, ut fastigium frontispicii pasculum respicientis deci-

“De kerk van het klooster Rolduc werd zo hevig geschokt, dat het bovenste gedeelte van den gevel naar den kant der weide afviel en de gewelven honderden scheuren kregen”.

derit, et fornices centenas fissuras receperint.”¹⁰ De negentiende eeuwse auteur E. van der Elst vermeldt deze notitie uit de bronpublicatie van de

Annales Rodenses, het deel VII van S.P. Ernst, Histoire du Limbourg.¹¹ De vermeldingen van de Heerlense dominee Jongeneel zijn in de latere literatuur echter het bekendste.¹² De vertaalfouten van Jongeneel zijn daardoor een eigen leven gaan leiden. Van der Elst geeft echter wel een correcte vertaling: *“Den 18en september had een zeer hevige aardbeving plaats, waardoor op vele plaatsen burchten en huizen omvergeworpen zijn, bronnen uitdroogden en weilanden in moerassen veranderd werden. De kerk van het klooster Rolduc werd zoo hevig geschokt, dat het bovenste gedeelte van den gevel naar den kant der weide afviel en de gewelven honderden scheuren kregen”*.¹³ In zijn “Dorpsspraak van Heerle” zegt Jongeneel dat deze aardbeving “heviger dan de schokken te Heerle en omstreken in sept.1879 en Nov.1881” was.¹⁴ Volgens de kroniek van de stad Erkelenz was de aardbeving zo sterk dat de klok van de grote toren uit zichzelf enige slagen liet horen. Opmerkelijk is dat alleen in deze kroniek te vinden is dat het gewelf van een kerk in Roermond instortte: *“auch zu Ruremundt ein stuck gewölb in der P.C. Recollect Kirch eingefallen”*.¹⁵ Ook in Aken was de schade aanzienlijk. Het gewelf van de Minderbroederskerk stortte in en vele schoorstenen vielen naar beneden en verscheidene huizen liepen schade op en stortten in.¹⁶

In de Heerlense archieven heb ik jammergenoeg (nog?) geen gegevens kunnen vinden die ons iets meer vertellen over deze historische gebeurtenis. Het enige wat me opvalt is dat in de gichtregisters in het jaar na de aardbeving het aantal registraties van geldleningen en hypotheeken met name aan adellijke personen ten opzichte van eerdere en latere jaren tweemaal zo groot is. Of het iets met de aardbeving te maken heeft blijft de vraag.¹⁷ Ook is het onzeker of de slechte staat van het gewelf van de kerk van Voerendaal een gevolg is van de aardbeving. Schout en schepenen van Heerlen getuigen in 1693 dat: *“de hemel ofte het gewulffsel vande kercke seer doorborsten is; waerdoor een groot ongeluck te vreesen ende te geschieden staet”*.¹⁸

R. Braad

NOTEN

1. Msg 1(1879), 151 e.v., 3(1881), 597, 5(1883), 924, 6(1884) diverse, 7(1885), 1131, 8(1886) diverse, 10(1888), 7, 21(1899), 69 e.v., 23(1901), 82 e.v. -25(1903), 30(1908), 19.
2. G. Houtgast, Aardbevingen in Nederland; catalogus van aardbevingen t/m 1990, De Bilt 1991, KNMI-publicatie 179, ISBN: 90-369-2002-7. Volgens mijn waarnemingen bevat de catalogus een aantal onnauwkeurigheden. De in de kroniek van Maastricht vermelde aardbeving uit 1315 bijvoorbeeld wordt nergens genoemd (zie Msg, 1(1879), 155).
3. Een uitgebreid verslag over de opgraving publiceerde Cora van Beek, Bericht uit het verleden: de aardbeving van 1692, in: Westerheem 37(1988), 253-257.

4. GA Utrecht, Journalen van 1688-1696, twee delen. Geciteerd uit C. van Beek, a.w..
5. J. Vogt, Révision de deux séismes majeurs de la region d'Aix-la Chapelle-Verviers-Liège, ressentis en France 1504, 1692, Orléans, 1985,6.
6. C. van Beek, a.w.. Ook: E. Pauls, Zur Geschichte der Erdbeben des 17. und 18. Jahrhunderts in der Aachener Gegend, in: Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein, 56(1893)), 91-105; en F.H. van Rummelen, Overzicht van de tussen 600 en 1940 in Zuid-Limburg en omgeving waargenomen aardbevingen en van aardbevingen welke mogelijk hier haren invloed kunnen hebben doen gelden, in: Mededelingen Geologische Bureau Heerlen, 1942-1943, nr. 15, 33-37.
7. Volgens Jos. M.H. Eversen, Chroniek der stad Maastricht, samengesteld door Ludovicus Franciscus Loyens, in: Msg 25(1903), en 10(1882), 7.
8. M.J. Janssen, Eenige aantekeningen uit de registers van Sevenum in: Msg 30(1908), 19-20.8.
9. A.F. van Beurden, Chroniek van Boxmeer, vanaf het jaar 1269 tot 1889, Roermond 1890.
10. RAL, Archief van de abdij Kloosterrade, inv.nr. 1189.
11. Zie F.H. van Rummelen, a.w., 33, G. Houtgast, a.w. en E. van der Elst, Steenkolenmijnen in Limburg, in: Tijdschrift ter Bevordering van Nijverheid, 4e reeks, deel 2. 1878.
12. J. Jongeneel, Een Zuid-Limburgse taaleigen; ... Dorpsstraat van Heerlen, 1884, XIX. en Korte kroniek van Heerlen door J. Jongeneel 1886 met een voorwoord van Ir. C. Raedts, in: LvH 6(1956), 73.
13. E. van der Elst, a.w., zoals geciteerd door F.H. van Rummelen, a.w., 33.
14. Houtgast, a.w., vermeldt op blz. 70 met verwijzing naar Jongeneel in de catalogus per abuis "november 1879". De beving van (18) november 1881 had een intensiteit van zes op de schaal van Richter en haar epicentrum lag in Aken.
15. G. Eckertz, Die Chronik der Stadt Erkelenz, in: Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein 5(1857), 68. Het GA Roermond berichtte in 1988 aan C. van Beek "niets ter zake aangetroffen te hebben".
16. H.A. von Fürth, Beiträge und Material zur Geschichte der Aachener Patrizier-Familien, Aachen 1890. Volgens "Die historischen Notizen des Bürgermeistereidieners Johannes Janssen" in: Bd. III, 14.
17. GAH, Archief Schepenbank Heerlen, indices gichtregister deel 2. In 1690: 10, 1691: 9, 1692/3: 26, 1694: 21, 1695: 10 en 1696: 13.
18. GAH, Archief Schepenbank Heerlen, voorlopig inv.nr. 336.

Berichten

Het abonnementsgeld

De kosten van druk en verzending van ons tijdschrift zijn in de loop van de laatste jaren zo gestegen, dat het bestuur van de Stichting Het Land van Herle zich gedwongen ziet het abonnement per 1 januari 1993 te verhogen tot f 20,- per jaar. In het nieuwe jaar zal het tijdschrift in een nieuwe opmaak verschijnen en gehuld zijn in een minder sombere omslag.

Capita selecta de Coriovallo

Bij het Thermenmuseum is een serie boekjes in de maak onder de verzamelnaam CAPITA SELECTA DE CORIOVALLO. In elk deeltje wordt een bepaald facet van het Romeinse Heerlen belicht. Er zijn inmiddels vier deeltjes verschenen. De deeltjes die al zijn verschenen hebben achtereenvolgens tot onderwerp: de thermen, de villa, het legioen en de religie. De boekjes zijn fris van opmaak. Illustraties van de hand van P. Delnoy verlevendigen de heldere teksten. De auteurs van deze eerste vier deeltjes zijn achtereenvolgens: A. Versteeg, N. Hagemeyer, J. Breukers en J. van Loon.

De prijs voor een deeltje bedraagt f 5,- .

Me vivatis

Dit is de titel van een tentoonstelling die tot 23 augustus in het Thermenmuseum was te zien. De tentoonstelling werd gehouden naar aanleiding van een lustrum van het wijngenootschap ME VIVATIS. De naam van het genootschap is heel toepasselijk. De tekst komt namelijk voor op een Romeinse wijnkan, die ook op de tentoonstelling was te zien.

Over deze Latijnse aansporing 'ME VIVATIS' en de vertaling ervan zijn nogal wat verschillende meningen geuit. Zo wordt gedacht aan de mogelijkheid dat deze spreuk vulgair Latijn is voor het klassieke ME BIBATIS en dat betekent: Kom, drink mij. Voor de leden van het wijngenootschap staat er echter ME VIVATIS en hun vertaling hiervan luidt: Dat jullie mij hoog leven.(!) De tekst op de kan wordt overigens ook gelezen als MI VIVATIS. MI zou dan kunnen staan voor MIHI. De dativus MIHI past beter bij VIVATIS en bij een nauwkeuriger bestudering van de tekst schijnt er ook duidelijk MI VIVATIS te staan.

Mischien is er onder de lezers iemand die de onduidelijkheid rond de Latijnse spreuk en de vertaling ervan kan wegnemen.

De zilveren camera

Van 30 augustus tot en met 18 oktober is in het Thermenmuseum in Heerlen de tentoonstelling "De zilveren camera" te zien. Op de tentoonstelling worden ruim 200 foto's van Nederlandse fotografen getoond. De foto's geven ons op een bijzondere manier een beeld van het jaar 1991. De wedstrijd om de zilveren camera wordt ieder jaar georganiseerd door de Nederlandse Vereniging van Fotojournalisten. De wedstrijd omvat verschillende categorieën zoals Buitenlands Nieuws, Sport en Dagelijks Nieuws.